

Į gyvenimą ir pasaulį - šuns akimis

Kalba, be kitų funkcijų, padeda žmogui suprasti daiktų ir reiškinių esmę, juos pavadinti. Kad viskas vyktų paprasčiau, bendraujant patogiu pasiremti tuo, kas visiems gerai pažįstama ir suprantama. Juk per analogiją su aiškiu dalyku galima kalbėti ir apie tai, kas nėra tiesiogiai suvokiama jūslėmis.

Silvija PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ, Lietuvių kalbos institutas

PASAULIOLIETUVIS.LT

Nerastume žmogaus, kuris visiškai nežinotų, kas yra šuo. Įvairiais mūsų gyvenimo tarpsniais santykis su šiuo naminiu gyvūnu savitas. Dar nemokantis kalbėti mažylis bando mėgdžioti šuns lojimą, kiek paaugęs vaikas jau svajoja apie ištikimą draugą - šuniuką. Daugybė šeimų turi keturkojį šeimos narį, kurio buvimas namuose paprastai yra ne tik teigiamų emocijų šaltinis, bet ir priežastis keisti gyvenimo būdą, laisvalaikio pomėgius. Šunų būdas, elgesys lyginami su žmonių elgesiu, o tokio stebėjimo išvados atspindimos kalbant, kai siekiama tiksliau apibūdinti žmogaus charakterį, jo elgesio modelius, vertybių sistemą.

Šiame straipsnyje siekiama atidžiau pažvelgti į lietuvių kalboje užfiksuotus tuos šunų elgesio ar išvaizdos ypatumus, kurie pritaikomi kalbant apie žmogų. Straipsnio teiginiai paremti būdvardžio *šuniškas,-a* irrieveiksmio *šuniškai* vartojimo pavyzdžiais iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (prieiga internete donelaitis.vdu.lt (toliau tekste - Tekstynas); pavyzdžių rinkimo metu Tekstynė buvo daugiau nei 140 milijonų žodžių).

(Ne)pažįstami šunys

Pasak „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“, šunys yra „pirmieji prijaukinti gyvūnai.

<...> jie ištikimai tarnauja žmonėms; <...> turi labai gerą uoslę, išsivysčiusias smegenis, gerai mato ir girdi, todėl lengvai dresuojami“ (VLEe). Toje pačioje enciklopedijoje teigiama, kad šunys Lietuvos teritorijoje gyveno jau mezolito laikotarpiu, t. y. maždaug 8000–5500 / 5300 pr. Kr. Mūsų šalies teritorijoje XIII a. laikyta daug medžioklinių ir sarginių šunų. Jau antrajame Lietuvos statute, kuris pasirodė 1566 metais, minima nemažai šunų grupių ir veislių.

Šuns paskirtis ir požiūris į jį šeimos ūkyje kito. Daug metų šuo buvo tik namų sargas, kurio atlygis – prastas édalas, guolis – medinė būda, o judėjimo laisvę riboja grandinė. Toks šuo tenkinosi tuo, ką turėjo, t. y. išgyvendavo labai sunkiomis sąlygomis, bet vis viena visada būdavo ištikimas savo šeimininkams.

Šiais laikais dar likę ir tokių prie grandinės pririštų sargybinių, bet dauguma šunų yra tiesiog šeimos nariai, leidžiantys laiką kartu su žmonėmis, besimėgaujantys specialiai jiems sukurtomis sąlygomis. Atrodo, dabar didelės dalies šunų gyvenimo galima pavydėti. Vis dėlto mes ne kartą esame girdėję ir patys vartoję pasakymus *šuniškas oras, geras šeimininkas tokiu oru šuns į lauką nevaro, šuniška ištikimybė*... Taip kalbėdami žinome, kad būsime suprasti, nes net ir neturinčiam šuns žmogui šio gyvūno išvaizda ir būdas, numanomas elgesys yra pažįstami.

Ką gi pastebėjo žmonės per tūkstančius metų trunkantį bendravimą su šunimi ir ką manė esant reikalinga išreikšti kalboje? Kalboje užfiksuotas pasaulio vaizdas, dar kitaip vadinamas kalbos pasaulėvaizdžiu, nėra veidrodinis tikrovės atspindys. Žmonės apie pasaulį kalba atskaitos tašku laikydami save pačius, todėl ir dėmesį sutelkia į tai, kas svarbu ir reikšminga jiems, ką mato reikalinga atskirai pavadinti ar tiksliau apibūdinti.

Šuo žmogaus akyse

Šunų veislės skaičiuojamos šimtais, todėl natūralu, kad kalboje į šuns išvaizdą sutelkiama mažiausiai dėmesio – juk tiesiog neįmanoma aprėpti visos mažų ir didelių, aukštų ir žemų, trumpaplaukių ir ilgaplaukių, lojančių ir tylinčių keturkojų įvairovės.

Žmogaus pastebėta šuns akių spalva, žvilgsniu perduodama informacija. Daugumos šunų akys yra rudos, todėl ir kalbant apie tokios pačios spalvos žmogaus akis pasitelkiama analogija su šunimi: [...] *pamiršau net auksinius Marko Rudino dantis, jo šuniškai rudas akis.*

Kalboje užfiksuotas tik šunims būdingas iškalbingas žvilgsnis, kuriuo jie siekia paveikti žmogų, kad gautų skanėstų arba kitų nekasdienių malonumų, o gal tiesiog išvengtų rūstybės ir bausmės dėl išdykaujant padarytos žalos, plg.: *[...] ir net kvailokai atrodė dėl to šuniško žvilgsnio; O gal vis dėlto išrėkti Džimiui tiesą į tas jo šuniškai liūdnas akis?*

Žmonėms už akių užkliuvo ir tai, kad kartais šuo žvilgsniu perduoda tuo metu išgyvenamą emociją: *Tomas metė šuniškai dėkingą žvilgsnį į užpakalinę sėdynę.* Gali būti, kad turima galvoje, jog, be dėkingumo, žvilgsniu dar perduodama ištikimybė, atsidavimas.

Tai vis pavyzdžiai, kuriuose šuniui būdingas žvilgsnis siejamas su tuo, kas teigiama.

Gerokai daugiau dėmesio kalba sutelkia į kitas fizines šuns charakteristikas – tas, kurios daro jį išskirtinį, o pasitelktos žmogui apibūdinti rodo pranašumą kitų atžvilgiu.

Šuns uoslė daug kartų geresnė negu žmogaus. Kalboje tai fiksuojama žmogaus uoslę lyginant su šuns uosle, pvz.: *Be to, Žadovas turėjo puikią šunišką uoslę; Visa fiziologija reaguoja šuniška uosle – ne ne... bent jau kol kas ne; [...] kaip mokinukė klausdavo ji, nors savo šuniška uosle jautė jo kvapą dar prieš pradėdant girgždėti.* Vadinasi, ir šuniška uosle pasižymintis žmogus išsiskiria iš kitų, sunkesnėse situacijose jis greičiau ir lengviau priima sprendimus.

Šuns uoslė suvokiama ir plačiau – kaip gebėjimas žinoti, nujausti, kas greitai gali nutikti ir kaip to išvengti (paprastai turimi galvoje nemalonūs dalykai, pavojus, grėsmė gerovei, sveikatai ar net gyvybei): *[...] jie turi šunišką uoslę ir kaipmat sprunka nuo pašvinkusios žodienos; Visko išmoko, savo šuniška uosle pirmas pajusdavo pavojų.* Gyvūnui būdingas žinojimas to, kas bus, nusakomas ir be pavadinimo perkėlimo, pasitelkiant žodžius *nuojauta* arba *intuicija*: *[...] o neramu visiškai dėl kitko. Tai vis šuniška nuojauta, nežadanti nieko gera; [...] pasveikino save su dar kartą pasitvirtinusia šuniška nuojauta, velniai ją nujotų; Intuicija šuniška, kaip, beje, ir visų moterų; [...] darbus padarom vedini kažkokio nenusakomo šuniško instinkto.*

Šuns skleidžiami garsai – įvairaus tembro, nuotaikos ir garso lojimas – žmonėms nėra patys gražiausi, todėl panašumas į juos pasitelkiamas kalbant apie nemalonų išpūdį keliantį ir greičiausiai neigiamų emocijų paskatintą, tokias pat emocijas

išreiškiantį kalbėjimą, pvz.: [...] *prasadėdavo barniai, kaip bobutė sakydavo, lojojimas – šuniškai!* Taip nusakytas kalbėjimas, be nemalonaus išpūdžio, galbūt dar perteikia ir agresiją, nes šunys loja ne tik siekdami dėmesio, bet ir norėdami bauginti, ginti savo teritoriją.

Jausti ir elgtis kaip šuniui

Gerokai atidžiau žmonės žvelgia į šuns elgesio modelius, jo elgesyje pasireiškiančius prioritetus ir vertybių sistemą. Skaitant būdvardžio *šuniškas,-a* ir prieveiksmio *šuniškai* vartojimo pavyzdžius galima susidaryti išpūdį apie žmogaus įsivaizduojamą ir savo paties nuotaikoms, jausmams santykiams aprašyti pasitelkiamą šuns vidinį pasaulį – jausmus ir emocijas, intelektines galimybes, labai didelį socialumą.

Žmonės šunims priskiria gebėjimą išgyventi dalį žmogui būdingų pagrindinių emocinių būsenų. Jeigu tekste kalbama apie aiškiai neapibrėžtus išgyvenimus, pasitelkiami bendresnės reikšmės žodžiai: *Šuniškų jausmų proveržis; Eidavau į mišką ir kaukdavau. Šuniškai žiauri savijauta buvo.*

Šunys, žmonių akimis žvelgiant ir žmonėms būdingomis kategorijomis matuojant, net ir esant pačiai sudėtingiausiai situacijai yra orientuoti į teigiamą rezultatą, pvz.: *Viltis miršta paskutinė, o šuniškas entuziazmas – niekada; Su šuniška viltim apuos; [...] šuniška laimė.*

Tai vis pozityvų santykį su pasauliu ir aplinka išreiškiantys apibūdinimai.

Remiantis žodžių *šuniškas,-a*, *šuniškai* vartojimo pavyzdžiais, galima teigti, kad šunys išgyvena ir priešingų emocijų, tačiau tos emocijos nėra susijusios su agresija aplinkos atžvilgiu, o stokos, noro turėti trokštamą objektą (subjektą) išgyvenimas aktyvių veiksmų nepaskatina, plg.: [...] *pagaliau iš šuniško sielvarto; Jis, matyt, nebesuvaldė savo šuniško pavydo [...]; [...] ir, nukoręs žemyn juodą ilgą liežuvį, su keistu šunišku ilgesiu žvelgė į mane; Nebėra, dingo žmonės, ir sargio šuniškai širdžiai gaila, liūdna, nesinori grįžti į namus.*

Intelektinės šunų galybės, žmogaus akimis žiūrint, apibūdinamos prieštaringai – šunys gali būti ir išmintingi, ir riboto mąstymo, plg.: *Tėvo žvilgsnis pamažu ėmė darytis šuniškai išmintingas; Rikis tikėjosi to žemo šuniško mąstymo [...].* Šių gyvūnų gebėjimu suvokti daiktų ir reiškinių esmę vis dėlto pasitikima, todėl žmogaus gebėjimas mąstyti taip, kaip galimai mąsto šuo, yra privalumas: *Išmokai*

matyti šuniškai, t. y. paprastai ir aiškiai.

Kalboje labai detaliai fiksuojamos šunų socialumo apraiškos.

Šuo yra šeimininkui ištikimas gyvūnas. Viena vertus, ištikimybė žmonių visada buvo ir yra vertinama teigiamai, ji sustiprina santykius, padeda pasirinkti tikrąsias vertybes, bendruomenę daro tvirtesnę, padeda išgyventi problemines situacijas, todėl ir šuniškai ištikimas žmogus paprastai yra vertinamas, pvz.: *Ištikima, šuniškai prieraiši jos širdis kovojo su aistra pinigams; [...] taip pasireiškė per tūkstančius metų išugdytas šuniškas solidarumas; [...] tai metų metais nesikeičiantis šuniškas prieraišumas.* Kita vertus, ištikimybė būna ir besąlygiška, nekreipiama dėmesio į pasikeitusias aplinkybes, daromą akivaizdžią žalą ar net mirties grėsmę, plg.: *[...] o aš, šuniškai atsidavęs gerbėjas nepailstančiomis ausimis; [...] dirbęs nuo šviesos iki šviesos šuniškai klausydavai prievaizdo paliepiamų, nieko sau neleidai; Jie šuniškai ištikimi žmogui, kuris tave nužudys; [...] prie ko neįmanoma priprasti, tik šuniškai pakęsti.*

Kai ryšys vienpusis, nesulaukiama jokios gražos, santykis tarp žmonių pasidaro ydingas, nes viena iš šalių akivaizdžiai kenčia, pvz.: *[...] iš šuniškai nuolankių žvilgsnių [...]; Tiek pat dažnai stebime jį šuniškoje tėvų meilėje nevykusiems vaikams.* Ir nors šuniška, t. y. besąlygiška, ištikimybė, atrodo, turėtų būti patraukli, toks beribis atsidavimas nėra pageidaujamas, pvz.: *[...] tavo šuniškos ištikimybės jam nereikia.*

Šuns gebėjimas (su)(pri)sitaikyti ir begalinis nuolankumas užkoduoti pasitelkiant jo akių motyvą: *Išėjusių į pensiją individų akys - tipiška šuniškos. Gali dirbti bet kur, bet ką.* Tokiame kontekste ištikimybės, paklusnumo motyvai pateikiami kaip neigiamai vertinamas dalykas.

Kai kuriais atvejais *šuniškai* gali būti suprasta dvejopai: ir kaip itin stipriai pasireiškiančios būsenos nusakymas, ir kaip šunims būdingo elgesio apibūdinimas, plg.: *[...] nori žvėriškai valgyti, yra šuniškai alkanas.* Šuo yra gyvūnas, kuris nuolat nori būti taigi, būti alkanam reiškia būti panašiam į šunį. Paprastai žodis *žvėriškai* situacijos apibūdinimą dar labiau sustiprina, nes analogija su žvėrimis pasitelkiama intensyvumui ir stiprumui apibūdinti. Vadinasi, *šuniškai* šiuo atveju reiškia ir aukščiausią ypatybės pasireiškimo laipsnį.

Nešuniški šuniški džiaugsmai ir vargai

Dar daugiau yra pavyzdžių kaip šuniškus apibūdinančių veiksmus ar būsenas, kurie šunims apskritai nėra būdingi. Tokius pavyzdžius sąlygiškai galima skirti į dvi grupes. Abi grupės sieja reikšmė *stipriau, daugiau nei įprasta*.

Daugiau nei norma

Pirmoji grupė apima tas situacijas, kuriose apibūdinamas stipresnis, nei yra įprasta, ypatybės pasireiškimas, veiksmas. Greičiausiai tokius apibūdinimus galima sieti su aliuzija į besąlygišką šuns atsidavimą žmogui, siekį viską daryti iš visų jėgų arba apskritai nedaryti, reiškiant emocijas nepaisyti ribų ir autoritetų, atsisakyti savos gerovės dėl noro įtikti šeiminkui, kitaip tariant, polinkį peržengti tai, kas suvokiama kaip norma.

Šuniškai, pavartotas itin stipriam ypatybės pasireiškimo laipsniui pavadinti, turi kelis reikšmės atspalvius.

Daugiausia tokių pavyzdžių, kuriuose žodžiu *šuniškai* patikslinamos įvairios žmogaus būsenos. Didžioji dalis tokių būsenų susijusios su fiziologija, pačiais paprasčiausiais poreikiais.

Minėtini nepatogumai, sietini su iš esmės skirtingomis aplinkos temperatūromis, plg.: *Jiems egzistuoja tik du poliai – arba šuniškai šalta, arba velniškai karšta; [...] akiplėšos boso priekabių per šunišką vasaros kaitrą.*

Kaip šuniškas apibūdinamas ir žmogaus nuovargis – sukeltas aplinkybių iš šalies arba paties žmogaus, plg.: *Vakare eidavo gulti „šuniškai nuvargęs“; Ašlis nukamuodavo save iki „šuniško pavargimo“; Šuniškai marina miegas.*

Neįvardyti ar nepatikslinti aukštesni nei fiziologiniai žmogaus poreikiai apibūdinami abstrakčios reikšmės žodžių junginiu *šuniškai negerai*: *Man šuniškai negerai naktimis.*

Dar vieną grupę žodžių, kuriuose *šuniškai* pavadina stiprų ypatybės pasireiškimo laipsnį, galima sąlygiškai susieti orientacija į kokybines charakteristikas. Kitaip tariant, žodis *šuniškai* sukonkretina, patikslina teigiamą arba neigiamą vertinimą nusakančius žodžius. Kaip ir įprasta kalboje, dažniau dėmesys sutelkiamas į neigiamą vertinimą.

Pavyzdžiuose taip nusakomas žmogaus požiūris į aplinkinius, pvz. *[...] su šunišku cinizmu šie gražbyliai viską vadino tikraisiais vardais; nematerialias ir materialias*

tikrovės daiktų charakteristikas, plg.: [...] *sumažės islandų romano skaitytojų dėl to, kad jis šuniškai nuobodus; [...] leidykloje, nepaisant darbo ir šuniškai menko atlyginimo, jautėsi gana saugiai*. Esama pavyzdžių, kuriuose žodis *šuniškai* pavartojamas ir teigiamai vertinamoms ar neutralioms situacijoms apibūdinti, pvz.: *Vaikai šuniškai gražūs, ko daugiau reikėtų; Vis dėlto gyvenimas šuniškai keistas, mina trypia tave, staiga iškelia*. Tokiais atvejais šiuo žodžiu nusakomas stipresnis už įprastą ypatybės pasireiškimo laipsnis.

Gerokai blogiau

Antroji pavyzdžių grupė – tai tokios situacijos, kurias perfrazuojant galima apibūdinti žodžiais *itin blogai, gerokai blogiau, nei įprasta*. Greičiausiai tokius apibūdinimus motyvuoja tipiško šuns nereiklumas, jo gebėjimas išgyventi turint nedaug, esant ir labai blogoms aplinkybėms.

Kaip šuniški apibūdinami įvairūs daiktai ir reiškiniai, kurių kokybė žmogui kelia diskomfortą.

Daugiausia reikšmės atspalvių turi žodžių junginiai *šuniškas gyvenimas, šuniškai gyventi*. Daug metų šuns gyvenimas buvo nepavydėtinas, tuo, matyt, motyvuota junginių *šuniškas gyvenimas, šuniškai gyventi* reikšmė.

Šuniško gyvenimo žmogus tikrai nesirinktų pats. Vadinasi, jau ir nekonkretinant aišku, kad toks gyvenimas yra nemalonus, nepageidautinas: *Visi kiti gyveno šuniškai, ir negailestingasis jų šeimininkas juos vertė*. Šuniškas gyvenimas gali būti toks prastas, kad, atrodo, mirtis jo fone neatrodytų labai blogas variantas, pvz.: *Nors ir šuniškai, bet dar gyvename, dar kvėpuojame*.

Dalyje tekstų visiškai nekonkretinama, kuo pagrįstas gyvenimo apibūdinimas per ryšį su šunimi, tik aišku, kad kalbama apie esminį gyvenimo pablogėjimą, pvz.: *[...] tai jau pasako, kad mūsų gyvenimas pasidarė šuniškas; [...] buvo jau tiek pavargęs nuo, pasakysiu jums, tokio šuniško gyvenimo; [...] negana, kad tėvų gyvenimas šuniškas, negi ir vaikams reikia tokį užkrauti?* Paskutiniame sakinyje pasitelkta metafora (*užkrauti gyvenimą*) taip pat yra ženklas, kad toks gyvenimas yra nemalonus. Analogija su gyvuliais sustiprina neigiamą pasakyme apibūdintos situacijos vertinimą, pvz.: *[...] išvežė tai išvežė, ten gyvuliškai dirbau ir šuniškai gyvenau, plg. dar Mano dalia yra šuniška, reikalas kiauras...*

Dalyje tekstų atskleidžiama, koks gyvenimas vadinamas šunišku. Paprastai

dažniausias požymis yra stoka – vertybių, pripažinimo, tiesiog buvimo visuomenės nariu ir kt., plg.: *Kažkoks šuniškas gyvenimas: draugų nėra, pakalbėti su kuo nėra; [...] nenusipelniau tokio šuniško gyvenimo be moters, be namų, be rytdienos vilties; Liūdnas tas kritiko gyvenimas. Šuniškas.*

Kaip šuniškos apibūdinamos ir kitos būsenos: *Dar blogiau buvo tai, kad į tokią šunišką padėtį ją įstūmė jos geriausia draugė; Eidavau į mišką ir kaukdavau. Šuniškai žiauri savijauta buvo.* Abiejuose sakiniuose žodis *šuniškai* sustiprina tai, kas pasakyta kitu tekstu. Dažniausiai įstumiami į tai, kas yra sunku, nemalonu, nepageidautina, plg.: *įstūmė į bėdą.* Savijauta, apibūdinta žodžiu *žiauri*, taip pat yra labai bloga, vadinasi, patikslinimas *šuniškai* apibūdina dar stipresnę neigiamą vertinimą.

Apibūdinant konkretesnius dalykus žodis *šuniškas* yra sinonimiškas žodžiams *blogas, prastas, menkavertis*. Tai nusakoma valgomų (*[...] priprasti prie tokios, atsiprašant, tarnybos ir šuniško davinio*), girdimų (*Telemantas pavadino pirmuosius kūrinio taktus šuniškais (Rundetakte), jie buvo baisūs klausytojo ausiai*) ar kitomis juslėmis suvokiamų (*Lauke lyja, į langus daužosi šakos, na, šuniškas oras, trumpai tariant; [...] metai mūsų rajonui buvo „šuniški“*) nekalbinės tikrovės objektų specifika.

Apibendrinimas

Daugybė amžių – tikrai pakankamas laikas šuniui pažinti, jo elgesiui perprasti, analogijai tarp to, kaip elgiasi žmogus ir kaip elgiasi šuo, pamatyti ir tiksliausiems žodžiams panašumui apibūdinti parinkti.

Lietuviškai kalbančių žmonių sąmonėje analogija su šunimi pasitelkiama kalbant apie skirtingus ir nevienodai vertinamus dalykus.

Šuns socialumas, jo prierašumas ir ištikimybė žmogui yra nulemti gamtos ir nekintami. Kad ir kokios veislės ar dydžio šuo būtų, jis visada labiausiai vertins žmogaus draugiją, bus jam ištikimas, prierašus ir nuolankus, net jeigu tai ir visiškai nenaudinga ar pražūtinga pačiam gyvūnui. Todėl ir kalboje panašumas į šuns elgesį, ryšio palaikymą greičiausiai ir toliau bus pasitelkiamas išskirtinei ištikimybei, kartais ir žeminančiai vieną iš šiuo santykiu susietų žmonių, apibūdinti.

Realybės, kaip labai prastos, nusakymai remiantis analogija su šunimi, jo

gyvenimo sąlygomis pamažu tolsta nuo tikrovės. Žinoma, kalba gali keistis tik labai iš lėto, bet, apeliuojant į didėjantį žmonių sąmoningumą, siekį ginti gyvūnų teises, galima tikėtis, kad kada nors pasakymai *šuniškas oras*, *šuniškas gyvenimas* ir pan. nebeturės jokių realių atitikmenų tikrovėje, o mūsų kalboje, pasitelkiant ryšį su šunimi, bus apibūdinama daugiau teigiamai vertinamų dalykų.